

Peter van Lier

Malta en Mortlake

Eeltsje Hettinga in de omgang met het gruwelijke

Begin oktober kwamen Eeltsje Hettinga en Elske Schotanus onverwacht op bezoek. Koffie, thee en iets lekkers binnen handbereik, onder een opbeurend zonnetje kwamen we merkwaardig genoeg op een gespreksonderwerp dat wel heel ver van deze omstandigheden verwijderd was: kan en mag het gruwelijke in kunst onder woorden of in beeld worden gebracht? Natuurlijk speelde in onze hoofden de opvatting mee van Theodor W. Adorno die net na de oorlog vond dat na Auschwitz het schrijven van poëzie barbaars was.

We kwamen op dit onderwerp door de schilderijen van Ronald Ophuis. Al zo'n twintig jaar brengt hij de meest mensonterende gewelddadigheden in beeld: vaak gaat het om genocide, tijdens de Holocaust, in Afrika of op de Balkan.

Ronald Ophuis, *Birkenau*, 2000, olieverf op linnen, 350 x 480 cm

Het meest controversieel zijn de scènes die zich afspelen in een concentratiekamp tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op de website *Gallery Viewer* lees ik dat Ophuis memoires en teksten heeft gelezen van overlevenden van de Holocaust waarin niet alleen nazi's het kwaad vertegenwoordigen, maar ook de gevangenen zelf. Dit bracht Ophuis ertoe om een verkrachting in het kamp Birkenau te schilderen tussen enkele gevangenen onderling.

Een ander voorbeeld van kunst waarin het gruwelijke wordt gethematiseerd is het gedicht 'Malta - de dag omgebracht' van Eeltsje Hettinga, dat hij schreef in zijn rol als Dichter fan Fryslân (2017 -2019).

In 2017 komt in Malta de journalist Daphne Caruana Galizia door een brute aanslag om het leven. Zij verrichtte onderzoek waarin ze banden aantoonde tussen de maffia en corrupte politici. Het gedicht opent met een citaat dat als laatste zin op haar blog stond, waarin de hopeloosheid niet onderdoet voor de scène in Ophuis' schilderij. In de vertaling van Elske Schotanus luidt het gedicht als volgt:

MALTA - DE DAG OMGEBRACHT

*'There are crooks everywhere you look now,
the situation is desperate.'*

Onder een maan volgroeid en wit
als een uitzinnig wilde aardappel,

zit een man, half in het duister,
alleen en rokend op zijn veranda,

de vloer, bezaaid met reclame,
kranten en folders over tempels en

steden en vijfsterrenhotels.
Maar grimmig het door doodmachines

gedreven nieuws dat het eiland
zijn witgekalkte graven blootlegt.

Een enkele bom blies een auto
nagenoeg over de bergen, zwart-

geblakerd was de tong die Malta's
maffia het vuur aan de schenen legde.

Als kraaien waaiden aardappelzakken
over de heuvels, dichtbeplant met

pootgoed uit het Bildt. Ai, wees waakzaam,
Watse, in Europa's nacht. In het dal van

de dood stak men het woord in brand zoals
men ooit boeken het vuur in schoof.

Tijdens het bezoek van Eeltsje en Elske kwam ook het werk van een andere kunstenaar ter sprake: Renzo Martens, in het bijzonder de documentaire film waarmee hij doorbrak: *Enjoy Poverty* (2008), waarin de filmmaker zich, ogenschijnlijk als weldoener, mengt in een gemeenschap van arme mensen in Afrika. Hij geeft de locale fotografen het advies om zich niet op huwelijksreportages te richten, maar op het meest schrijnende leed in hun omgeving. Die opnames leveren in de westerse wereld veel geld op, spiegelt hij ze voor. Martens is niet te beroerd om tips te geven en wijst onverstoorbaar op de ribbenkast van een uitgemergeld kind als geschikt onderwerp. Natuurlijk draait zijn advies aan de plaatselijke fotografen uit op een sof. Uiteindelijk tracht hij de lokale gemeenschap te overtuigen van de opvatting dat ze moeten berusten in hun armoede. Een installatie in neonletters wordt midden in het oerwoud opgericht met de mededeling 'Enjoy Poverty' als ontluisterende climax van de film.

Renzo Martens, *Enjoy Poverty*, 2008, film, 90 min.

Een tweede gedicht van Hettinga waarin hij de confrontatie met het gruwelijke aangaat is 'Mortlake'. Vergelijkbaar met de film van Martens handelt het ook over een man uit Afrika die zijn lot trachtte te verbeteren door de armoede te ontvluchten. Hij had zich verstopt in een holte van een

vliegtuig waar het landingsgestel zich bevindt waaruit hij, bijna op de plaats van bestemming, dood neerviel. Hier volgt het gedicht, opnieuw in een vertaling van Elske Schotanus:

MORTLAKE

*

Een flesje water. Een stuk oud brood. Genoeg voor een tocht van enkele uren de oceaan over. De blinde droom om ongezien, onder in het gestel van een Boeing, naar Engeland te komen. De hemelvaart.

Een schokken, een beven de opstartende motoren, een geraas even fel als de drang en raak voorbij de honger, de terreur, al datgene wat je jezelf ten einde dacht, de blauwe uren door.

*

Boven je hoofd, een laagje hoger, werd muziek geluisterd, film gekeken of geappt met het thuisfront, zoals jij het je had voorgesteld, een zondag, wandelend over London Bridge, zeggend: 'k Kommeraan.

De huiver. De schrik. De botten brekende luchtzak. Klap. Het allemachtig naar adem snakkende lichaam, het hart door kou bevangen, naarmate je de hemel almaar dichterbij naderde, de woorden bevroren.

*

Hoog boven Mortlake stortte een leven naar beneden, verpletterd naast de schreeuw van een meisje, zonnebadend in een English Garden. De rondom opstuivende duiven. Hoe van een droom,

in de kroon van zomer, niets anders bleef dan een gat in het grint. Jij, Icarus' broer, een man zonder naam, zonder land, in al jouw anonimiteit als nieuws een tel wereldberoemd. Gods wrede scam.

In beide gedichten is het gruwelijke aan een concreet persoon gebonden, in dit geval een anonieme man uit een land waar 'honger' en 'terreur' kennelijk aan de orde van de dag zijn. Onder beide gedichten heeft Hettinga een notitie toegevoegd, waarin enerzijds de naam van de journalist wordt

prijsgegeven en anderzijds het land waar de man vandaan kwam: Kenia, om de gedichten toch wat persoonlijker te maken.

De gedichten hebben een vergelijkbare opbouw. Allebei vangen ze neutraal en zakelijk aan: 'Onder een maan (...) zit een man, half in het duister, / alleen en rokend op zijn veranda' en 'Een flesje water. Een stuk oud brood. Genoeg / voor een tocht van enkele uren / de oceaan over'. Er volgen beelden waarin bedaad het westerse luxebestaan wordt getoond: 'de vloer, bezaaid met reclame, / kranten en folders over tempels en // steden en vijfsterrenhotels' en 'Boven je hoofd, een laagje hoger, werd / muziek geluisterd, film gekeken of / geappt met het thuisfront'. De vijanden in deze gedichten - de maffia, de honger en de terreur - duiken op in strofes die je plotseling de adem benemen: 'Een enkele bom blies een auto / nagenoeg over de bergen, zwart- // geblakerd was de tong die Malta's / maffia het vuur aan de schenen legde' en 'Hoog boven Mortlake stortte een leven / naar beneden, verpletterd naast / de schreeuw van een meisje, zonnebadend / in een English Garden.' De gedichten komen allebei weer tot bedaren met een waarschuwing tot besluit en roepen op tot bezinning: 'wees waakzaam, Watse, in Europa's nacht' en 'Jij, Icarus' broer', ben op je hoede voor 'Gods wrede scam', oftewel zijn oplichterij, die je onherroepelijk de dood in jaagt.

Wij westerlingen zijn allemaal deze Watse, de naïeve aardappelteler uit het Bildt die onwetend handel drijft met het eiland waarop zich 'het dal van de dood' bevindt. Zo zullen ook de meeste economische vluchtelingen uit Afrika, al dan niet als Icarus' broer, zich aan onze aandacht onttrekken.

Wat maakt voor mij dat het getoonde leed bij Ophuis en Martens over de schreef gaat en bij Hettinga niet? Het heeft er alles mee te maken dat de dichter met een journalistieke blik kijkt en blijft kijken, die altijd gebaseerd is op aantoonbare feiten en concrete situaties. Het leed wordt getoond, maar er wordt niet mee aan de haal gegaan, en zeker niet om er een hoger doel mee te dienen of een dieper inzicht mee te verwerven. Aandacht, zelfs mededogen, voor de concrete slachtoffers is waarop beide gedichten gefocust zijn en blijven. De dichter doet de slachtoffers geen onrecht aan, omdat in beide gedichten de concrete mens centraal blijft staan van wie niet wordt weggekeken. In de genoemde werken van Ophuis en Martens gebeurt dat wel.

Beide kunstenaars willen aantonen hoe binnen bepaalde structuren het slechtste in de mens naar boven komt: onder het regime van de nazi's blijken zelfs de gevangenen daders, in het kapitalisme maken niet alleen regeringen en bedrijven misbruik van arme landen, maar ook hulporganisaties zijn er aanwezig voor eigen gewin. En Martens doet dat als kunstenaar nog

eens dunnetjes over om ons een spiegel voor de houden. Beide kunstenaars schrikken er niet voor terug de concrete realiteit geweld aan te doen om hun boodschap uit te dragen. Allebei vergroten ze een aspect van de realiteit uit: Ophuis door kampslachtoffers uit te beelden als verkrachters, Martens door misstanden van westerse instituties te veralgemeniseren die als afzonderlijke voorvallen gezien en beoordeeld moeten worden.

Ik hoop niet dat er door het succes van *Enjoy Poverty* tientallen nieuwe Martensen zijn opgestaan die met dezelfde intentie de wereld zijn ingetrokken. Laat mensen in belabberde omstandigheden met rust als je ze niets anders te bieden hebt dan doelbewust je blik af te wenden van het concrete leed om systeemkritiek te bedrijven voor ons, westerlingen. Het gebod om iemand die in nood verkeert te helpen, waartoe zijn gelaat ons oproept, aldus de filosoof Emmanuel Levinas, wordt daardoor wel heel nadrukkelijk genegeerd. En voor wie niet ter plekke aanwezig is, laten we hopen op meer Hettinga's, die ook op afstand onnoemelijk leed kunnen vangen in gedichten of in andere disciplines die met respect voor de slachtoffers de wereld begeleiden en hopelijk ons vormen.